

МИЛИЦА ЖАЛИ

реторика тужења кнегиње Милице у средњовековним словима о кнезу Лазару

Универзитет у Београду,
Филолошки факултет

Апстракт: Рад је посвећен говорима кнегиње Милице приликом преноса моштију кнеза Лазара, књижевно обликованим у словима непознатог Раваничанина, Данила Бањског и Андонија Рафаила. Сажето се приказују Миличине реторичке стратегије, изведене употребом различитих топоса и аргумената познатих из античке реторичке традиције.

Кључне речи: кнез Лазар, кнегиња Милица, слово, реторика, средњовековна књижевност.

У ламентима жена над палим ратницима још од најстаријих хомерских модела препозната је и субверзивна моћ¹, али и она друга, у највећој мери конститутивна за похвалу јунака и његову посмртну славу, у којој жена има удела утолико што учествује у једном ритуалу или једној свечаности на којој, и у паганским религијама и у хришћанској традицији, заузима почасно место. Она управо својом различитошћу од мушког принципа, специфичним говорним жанром тужбалице која се најпре за жене и везује, која њима и *йриличи*, својом другошћу потврђује идентитет хероја.

У српском средњем веку организовање преноса моштију светитеља била је и иначе истакнута делатност жена (Томин 2015: 19). Радмила Маринковић, чак, сматра да је кнегиња Милица осмислила стварање култа кнеза Лазара, па и да је основни идејни предложак за култне текстове о кнезу Лазару и Косовском боју управо она могла дати². Тако нешто, наравно, не можемо доказати – али је чињеница да се у сва три слова о којима је реч појављује иста говорна ситуација у којој кнегиња, идући у сусрет светим моштима, губи свест, обамире и пада, поврати се и тек онда почиње да говори.³ Удовица која у заносу ума *јовораше*, у *обамрлосји* *вайијаше* или

¹ Many recent studies of laments by classicists as well as by anthropologists have established that women's lament has the potential to be subversive of the dominant (male) value system... because women's laments mourns heroes' deaths instead of, in some sense, celebrating them...' (Perkell 2008: 93) Занимљиво је да ће се управо овај проблем слављења наспрам жаљења експлицитно појавити у разговору Лазара и Милице у слову Данила Бањског, о чему ће у раду бити речи.

² Радмила Маринковић, Именом и делом Милице. Размишљања о кнегињи Милице, Јефимија 2001. 16,18. Преузето из Томин 2015: 4.

³ Будући да је простор веома ограничен, примери су овом приликом изостављени.

издезумљена рече не може да нас не подсети на древни модел удовице која се спрема да тужи – на Андромаху (Илијада, 22. певање, 467–476). Тим пре што се, у слову Андонија Рафаила, и експлицитно алудира на Хектора, када се за Лазара каже да је „новосветао као Актур” (Јовановић 2000: 108).

Цитат из Илијаде, међутим, не односи се на Андромахину тужбалицу из завршног певања, на коју се касније надовезују и Хекабина и Хеленина, већ на тренутак у 22. певању када Андромаха сазнаје за смрт свога мужа. Ситуација кнегиње Милице је нешто друкчија: она, наиме, не говори чак ни на обичном спроводу, него на церемонији преноса моштију, у чијој је организацији сама учествовала, а која има импликације друкчије од сахране хероја. Пренос моштију је догађај од прворазредног значаја, како у религијском, тако и у политичком смислу. Ту се више не покопава пали јунак, него се прославља нови светац. Успостављање култа недуго након погибије у боју представља изузетно важан чин за прилике у Србији после Косовске битке. Зато Милица неће, попут Андромахе у 22. певању, говорити женама, него ће се њен глас чути на јавном месту, у свечаној прилици, пред целим „народом”. У реторичком смислу – удовица је удовица, жалила она за палим античким јунаком или за новим хришћанским мучеником, без обзира на њен друштвени положај и на околности у којима говори. Међутим, стварни учинак удовичиних речи не може бити исти приликом приватног тужења и приликом јавног говора на религиозној свечаности. Понашање према древним обрасцима, иако околности нису сасвим упоредиве, није случајно; оно је реторичка стратегија. Делујући по тим обрасцима, књижевна беседница призива у свест својих слушаца старину која јој даје легитимност – то је делатни облик аргумента *testimonium veterum*.⁴ Жалећи за мужем, кнегиња га прославља, она, са своје позиције моћи његове наследнице, обезбеђује трајност његовог узвишеног положаја, некад владара, а сада свеца званичне државне религије. Њен ламент, у чврстој традицији женских тужбалица, „пространством ридања” треба да обезбеди будућу славу новомученика.

Због чега је потребно да Лазар руком жене буде уведен у своје ново, стварно и метафорично, пребивалиште? Код Андонија Рафаила, Милица бисером ридања *облаже* раку светог. Потом се још једном наглашава, у поређењу са Магдаленом и Рахилом, њено *обливање* моштију (Јовановић 2000: 116).

Плачевна песма као *венац* који треба исплести упућује на свесно стварање – Миличина тужбалица није тек непосредни израз удовичке жалости – она је осмишљен говор, који има свој циљ у спомену и будућој слави светог кнеза. Ни *лествица ридања* није случајна

Делове текстова непознатог Раваничанина, Данила Бањског и Андонија Рафаила, на које се рад односи, заинтересовани читалац може видети у Јовановић 2000: 71, 83, 116. 4 О овом аргументу видети више у Јелачић Србуљ 2007: 271, 273, 277.

метафора, и упућује на хришћански контекст говора. Утицај Јована Лествичника на српску средњовековну културу неупитан је⁵, а метафора лествице једна је од кључних у исихазму, покрету који је у Србији узео маха управо у време када Антоније Рафаил ствара⁶. Њена лествица, међутим, друкчија је од исихастичке, која би подразумевала тешку вештину ћутања. Она се пење *лествицом ридања*, која мушкарцу није дозвољена. Као жена, она сме и треба да потресним плачем искаже своју жалост, али као владарка, као посебна жена, она може својим ламентом да учествује у религиозном, богослужбеном чину успињања Лазара међу свеце, успињући се својом, женском, лествицом ридања. Директан дијалог женског и мушког принципа дат је у Даниловом слову, када се, након Миличине тужбалице, јавља сам Лазар својом прекорном утехом, позивајући Милицу, суштински, да буде боља хришћанка (Јовановић 2000: 84).⁷

Одговор кнегиње Милице од осталих се њених исказа у сва три слова издваја својом, условно речено, лиричношћу: док њени ламенти у суштини прате реторичке схеме надгробних беседа и древне епске мотиве, дотле се начин исказивања туге у овом кратком одговору чини знатно личнијим, подсећајући на стандардне мотиве љубавне патње (Јовановић 2000: 84).

Док је у Миличиним тужбалицама пажња највећма усмерена ка светом кнезу, а позивање на сопствену бол уједно је и позивање заједнице народа да „усплаче”⁸, дотле је у одговору кнезу поглед књижевне беседнице уперен ка унутра, ка психичком и физичком аспекту њене личне патње. Одговарајући покојнику, Милица мења своју аргументацију, позивајући се, с једне стране, на своју женску, „немоћну” природу, која се не може одупрети сопственим законима, а са друге, призивајући у свест онога који је сада слуша, традиционалне лирске топосе еротске патње (прљење, растрзавање утробе), на исти онај начин на који је у свест заједнице слушалаца призивала епску традицију тужења над херојем, када јој је то било потребно. Миличин *љубавни йлач*, којим похваљује и прославља, достојан је пандан *молићви срца* исихастичког ћутања. Читава интелектуална грађевина лествице, како духовне, тако и реторичке, почива на темељима емоције.

5 Детаљно обрађено у: Богдановић, Димитрије. *Јован Лествичник у византијској и старој српској књижевности*, Београд 2008.

6 Слово је настало 1419/20. године. Представља врхунац плетенија словес, стила чија је тесна повезаност са исихазмом још увек недовољно истражена у нашој медијевистици.

7 О двема овде поменути појавама – оностраном јављању преминулог у тренодијској традицији, као и о односу хришћанске догме и женске жалости, видети у оригиналном и инспиративном читању: Пилиповић, Јелена. „*Језик најовешњаја*”. Интертекстуално читање *Туге за младенцем Уљешом*”. Београд 2015.

8 Позивање на заједничко туговање једна је од главних функција Миличиног говора, која у потпуности кореспондира са античким реторичким циљем *movere* – покренути.

ЛИТЕРАТУРА

- Јелачић Србуљ 2007: Јелачић Србуљ, В. *Rhetorike techne. Реџоричка вештина кроз реџорске вешбе*. Београд 2007.
- Јовановић 2000: Јовановић, Т. *Сџара срџска књижвностџ: хрестџомаџија*. Београд: Филолошки факултет, Крагујевац: Нова светлост, 2000.
- Пилиповић 2015: Пилиповић, Ј. „Интертекстуално читање Туге за младенцем Угљешом”, *Књиженсџиво*, Београд 2015. 9. 9. 2017.
- Томин 2015: Томин, С. „Допринос жена српској култури средњег века”, *Књиженсџиво*, Београд 2015. 2. 10. 2017.
- Трифунџовић 1968: Трифунџовић, Ђ. *Срџски средњовековни сџисци о кнезу Лазару и Косовском доју*. Крушевац: Багдала, 1968.
- Хомер, *Илијада*, превод М. Ђурића, Нови Сад: Матица српска, 1965.
- Maguire 1981: Maguire, H. *Art and Eloquence in Byzantium*. Princeton: New Jersey, 1981.
- Perkell 2008: Perkell, C. Reading the Laments of Iliad 24. In :*Lament Studies in the Ancient Mediterranean and Beyond*, Edited by Ann Suter. https://www.academia.edu/4050903/Reading_the_Laments_of_Iliad_24> 29. 5. 2017.

Irena A. Plaović

Milica's Laments: The Rhetoric of Lamenting of Princess Milica in the Medieval Narrations about Prince Lazar

Summary

This paper deals with the laments of princess Milica as very important rhetorical subgenres present in the orations honouring prince Lazar and the Battle of Kosovo by the unknown monk from the Ravanica monastery, Danilo of Banya and Andonius Raphael. It aims at explaining the rhetorical strategies used by the princess in order to celebrate prince Lazar as the new Christian martyr. These strategies consist of the use of different common places (topoi) and ancient rhetorical arguments, which, via Byzantine literary models, made a strong impact on the medieval Serbian literature.

Keywords: prince Lazar, princess Milica, rhetoric, oration, Serbian medieval literature.